

fulemile.agnes_192_24

MTA DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Fülemile Ágnes

A JELKÉPPÉ VÁLT TÁJ – KALOTASZEG

A tájértelmezés, imázsteremtés, jelentésalkotás
és identitásképzés konstrukciós folyamatai egy
emblemikus történelmi, néprajzi táj példáján

Pomáz
2024

fulemile.agnes_192_24

I. A KITŰZÖTT KUTATÁSI FELADAT RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

Kalotaszeg a Kárpát-medence egyik „leghíresebb” néprajzi tája, amelynek kiemelkedően jelentős a tudományos és művészi reprezentációja és a közgondolkodásban elfoglalt helye. Kalotaszeg „sikertörténete”, a róla kialakult „kép” mintegy 170 éve zajló összetett folyamat eredménye, amelynek során számos tényező és szereplő hatására vált reprezentatívvá a vidék, járult hozzá magának a „népművészet” korabeli, közkeletű fogalmának a megformálásához, tapadtak a képzetéhez többletjelentések, alakult ki körülötte szimbolikus értelmezési mező, emelkedett a magyar nemzettudat ikonikus tájának rangjára. Jelen értekezés fókuszában elsősorban annak a modellszerűségében megragadható konstrukciós folyamatnak a mélyreható elemzése áll, amelynek eredményeképpen a 19. század második felétől a táj hírneve, reprezentációja, külső és belső képe alakult. A disszertáns célja és egyben módszere volt, hogy a táj- és kultúraértelmezés, a jelentésalkotás, az imázsteremtés, valamint az identitásképzés konstrukciós folyamatait interdiszciplináris megközelítéssel, társadalom- és kultúrtörténeti kontextusba ágyazva, nemzetközi kitekintéssel vizsgálja és értelmezze.

Ezzel szoros összefüggésben áll a táji identitás térbeli és időbeli változásának megragadása. Összességében elmondható, a vidék regionális öntudatának megalkotásában a belső tényezők mellett a kívülről jövő érdeklődés meghatározó szerepet játszott és játszik ma is. A tárgyalt, mintegy 170 évet átölelő időszakban a külső érdeklődés intenzitása, a vidék és a „nagyvilág” közötti interakció visszahatott a belső folyamatokra, növelte a saját kultúra reflektáltságát, segítette a hagyomány egyes kiemelt elemeinek felértékelődését, és erősítette a megtartás és felújítás belső, öntudatos igényét. A kívülről megalkotott toposzok

internalizálódtak és a mai napig alakítják a régió saját önképét, „különlegességének” tudatát (legalábbis a még lakosságukat megtartani tudó, életképes településeken). A kívülről jövő hatások és a „hagyomány” újra alkotása belső mozgatórugóinak egymást stimuláló kölcsönhatása helyezi a „Kalotaszeg-jelenséget” a tradicionalitás és a modernitás dinamikus összjátékának fókuszába.

II. A KUTATÁS MÓDSZEREI, FORRÁSFELTÁRÁS, ELVÉGZETT VIZSGÁLATOK

1991 óta végzek – 1994-től Balogh Balázssal együtt – történeti- és recens társadalomnéprajzi kutatásokat Kalotaszeg településein és a tájat körülölelő tágabb térségben. Gyűjtési tapasztalatunk, helyismeretünk, kapcsolatrendszerünk mintegy száz településre terjed ki.

Pályám legelején (1982-től még hallgatóként) először egy nógrádi palóc faluban végeztem egy bő évtizedig mélyfúrászerű kutatást – mondhatni tanultam meg a „szakmát” –, majd mintegy harminc magyarországi településen folytattam éveken át tartó terepmunkát, próbáltam érzékelné az ország különböző vidékei, más-más történeti háttérű rurális településtípusai és közösségei közötti, az értékrendben, mentalításban és a helyi kultúrához való viszonyban kifejeződő különbségeket. Ezek után a saját néprajzkutatói érdeklődésem kibontakozásában logikus lépés volt, hogy a romániai rendszerváltozás után – ahogy a politikai helyzet konszolidálódása engedte –, egy erdélyi tájegységre terjesztettem ki a kutatói habitusomhoz oly közel álló, terepmunkán alapuló recens néprajzi gyűjtést, részben olyan témákban, melyek relevanciájára már a korábbi tereptapasztalataim idején felfigyeltem. Az 1991-től Kalotaszegen először néhány jól

kiválasztott, a kistáji mentalitást modellszerűen megjelenítő gyűjtőponton, majd 1994-től – Balogh Balázs bekapcsolódásával – a mintegy negyven település hálózatából álló teljes tájegységre kiterjedően, s a továbbiakban a néprajzi csoport határain túlnyúlóan végeztünk módszeres terepmunkát.

A kutatás kezdete óta – hasonlóképpen a korábbi terepmunkáim helyének megválasztásához – inkább erősítette érdeklődésemet, semmint eltávolított volna, hogy a helyszín az első felületes pillantásra közhelyesen túlkutatottnak tűnt. Kifejezetten vonzó kihívást jelentett, hogy a sztereotipikus kép mögött hogyan lehet új kutatási témákat fellelni, illetve a már ismertnek vélt jelenségeket más szemszögből, tágabb társadalomtörténeti kontextusban, esetleg nagyobb asszociációs bázissal értelmezni. Ez is volt az oka annak, hogy jó ideig olyan hiánypótló társadalomtörténeti, társadalomnéprajzi kutatásokba kezdünk, melyek Kalotaszegnek nem az ünnepi szféráját, művészi megnyilvánulásait vizsgálták – vagy ha igen, akkor egy komplexebb összkép részeként –, hanem a lokális közösségek hétköznapi életére, társadalomszerkezetére, identitására, presztízsére, kapcsolathálójára, kooperációira és konfliktusaira fókuszáltak. Lényegében hosszú évekig kerülgettem, hogy belefogjak a most letett disszertáció tematikájába. Végsősoron most sem a hagyományos paraszti kultúra egyes területeinek kutatására szántam rá magam, hanem sokkal inkább a tájértelmezés és identitásképzés konstrukciós folyamatai és reprezentációs technikái mögött meghúzódó jelentésalkotást, a szűkebben és tágabban értelmezett imázsteremtés mechanizmusait igyekeztem megérteni.

A rendszerváltozástól a mai napig tartó, mintegy három és fél évtizednyi rendszeres kutatói jelenlét már önmagában is történeti távlatokat ad a tapasztalásnak, megteremtí az összehasonlítás lehetőségét, a folyamatok dinamikájának

érzékelését. (Ugyan már a rendszerváltozást megelőzően, az 1980-as évek elejétől is gyakran fordultam meg Kalotaszeg egyes településein, de akkoriban módszeres néprajzi gyűjtést még nem folytattam – a politikai körülmények ennek nem is kedveztek –, inkább résztvevő megfigyelőként voltam jelen.) Azok a jelenségek, amelyeket két-három évtizeddel korábban tapasztaltunk, mára már a közelmúlt történelmének a részei. A jelenségeknek a folyamatában történő hosszú időn át tartó megfigyelése egy olyan áttekintőképességet, biztos koordinátarendszert ad, amelybe könnyebb beilleszteni az újabb információkat, s amely megnöveli a kutató magabiztosságát abban, hogy felismerjen összefüggéseket és meg merjen fogalmazni következtetéseket.

A jelenkorig elvitt tárgyalás számos pontján – például az identitásrégió térszerkezetéről és tudati összetevőiről írottaknál, a szocialista időszak vonatkozásairól, vagy a kortárs örökségésítési gyakorlatok és a „hagyomány” belső feltételeitől függetlenedő transznacionális külső jelenségek tárgyalásakor – elsődleges és nélkülözhetetlen a néprajzi módszerekre alapozó megfigyelés, adatgyűjtés, feldolgozás és értelmezés. Ugyanakkor a közelmúltat és a jelent vizsgáló néprajztudományi megközelítés hangsúlyossága mellett a vizsgált téma kronológiai idővívéből, tematikájából és a szerző szakmai háttéréből is fakad a disszertáció interdiszciplináris jellege, a történeti, művészettörténeti ismeretanyag értő használata. (A disszertáns történelem, művészettörténet, néprajz szakokon végzett az ELTE-n.) A sokrétű szakirodalmi háttér, a kiterjedt könyvészeti kutatómunka, a forrásanyagként bőségesen használt korabeli sajtó és a szaklapok szövegkorpuszának alapos vizsgálata, a gondosan válogatott – a tartalmat plauzibilisen alátámasztó – idézetek és a gazdag vizuális forrásanyag finomítja az elemzés lehetőségeit.

A gazdagon illusztrált értekezés képanyagának egy részét – a kutatásaink adatait megjelenítő térképek, a múzeumi archivális

és gyűjteményi anyagok, valamint a korabeli sajtóillusztrációk fotói mellett – a gyűjtőmunka során a terepen készített saját fényképek teszik ki, amelyek egyben a három évtizednyi időt átfogó rendszeres jelenlét kutatói reflexiói a látvány eszközével. Az értekezésnek az utóbbi három évtizedet tárgyaló fejezeteibe nagy számban válogattam terepfotókat, azonban ez egy tudatos döntés volt. A képeknek szoros kapcsolata van az elemzett jelenségekkel, párbeszédbe lépnek a szöveggel. Kifejezik a vizualitás erejébe vetett hitemet, azt a hozzáított értéket, amellyel egy-egy jól megragadott pillanat képi megjelenítése mélyebben érthetővé teszi, gazdagítja a tartalmat. (Itt kell megjegyeznem, hogy nemcsak a terepen készített, hanem a nem terepi fotók esetében is a képek túlnyomó többsége eddig még nem közölt novum. Abban az egy-két esetben, ahol kivételt tettem, ott kifejezetten a tartalom erősítésére használtam az ismert képi toposzt mutató fényképet.)

A képanyag hangsúlyosságához kapcsolódóan jegyzem meg, hogy a disszertáció tematikája eddigi kutatásaimba nemcsak a 30 éve Kalotaszegen folyó terepmunka kapcsán illeszkedik, továbbá nemcsak azáltal, hogy lényegében kutatásaim során mindig kiemelten fontosnak tartottam a vizsgált jelenségeknek elmélyült társadalomtörténeti kontextusban való megközelítését. Hanem érdeklődésemnek van egy olyan, a vizualitással kapcsolatos területe, amelybe – mégha távolinak is tűnik a kapcsolódás – logikusan ágyazódik be a jelen téma. A magunkról és másokról alkotott képzetek, a (kollektív) önkép és identitás kifejezésének vizuális vetületei, a nyilvánosság számára kreált „kép” és recepciója, az imázsképzés kontextusa, a sztereotipizálás mechanizmusai, a képi toposzok sémáinak működése és popularizálódása a közkultúrában – mint problematika –, szakmai tevékenységem kezdete óta vonz, s amelyet elsősorban a populáris grafika különböző műfajainak vizsgálata, a viselettörténeti stúdiumok, valamint az etnicitás és regionalitás iránti

érdeklődésem összekapcsolása révén közelítettem meg. Lényegében már a pályám kezdete óta több műfajon és szűzsén keresztül vizsgáltam a textuális és vizuális toposzok és az általuk előhívható gondolati tartalmak, mentális képek közötti érzékeny kapcsolatokat. Több tanulmányomban az „idegenség” élményének nyugati konceptualizálását, az etnicitásról és regionalitásról való gondolkodás „vizualizációját”, az etnikus sztereotípiák képi kifejezésének logikáját, profán ikonográfiáját vizsgálom, különösen a sokszorosított grafikai technikák – mint kommunikációs médiumok – elterjedése után, amelyek nemcsak az alkotás, artikulálás módozatait standardizálták, hanem magának a recepciónak is kereteket szabtak. Érdekel a gondolkodás és a „látás” kapcsolata, az a kulturálisan meghatározott „látásmód”, ahogyan egy korszak domináns vizuális nyelvezete bizonyos képi sémákon keresztül engedi „meglátni” és „megérteni” a jelenségeket, mely problematika kutatásában az interdiszciplináris megközelítés releváns vizsgálati módszert ígér.

III. AZ ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK TÉTELES ÖSSZEFOGLALÁSA

Az értekezés öt fejezetre oszlik. A bevezetést követően három főbb fejezet foglalkozik a disszertáció címében jelzett problematikával, majd ezt követően az utolsó fejezet a Kalotaszegen végzett néprajzi terepmunka elméleti és módszertani kérdéseit és konkrét kalotaszegi tapasztalatait tárgyalja.

A *Bevezetés* (89.584 leütés) előjáróban felvázolja az egyes fejezetek problematikáját, elhelyezi a kutatást a disszertáns személyes kutatói érdeklődésében és életpályájának előzményeiben. A bevezetés további (kétharmad részében) rámutat a disszertáció főbb témavonulatainak tudománytörténeti

kapcsolódási pontjaira a hazai és nemzetközi tudományosságban.

A főbb kifejtett kérdéskörök és kutatási irányok:

- a kutatott vidék és a párhuzamként felmutatható reprezentáns történeti-néprajzi csoportok közötti társadalomtörténeti hasonlóságok modellálása;

- a „népi” kultúra képének megszerkesztése a polgárosodás és a nemzeti kultúra megkonstruálásnak korában, a nemzetépítés identitásképző, jelképkötő, jelentéstulajdonító folyamatai idején;

- magyar, közép-európai és skandináv tudománytörténeti kapcsolódások;

- a tájreprezentáció kérdése, a táj-és népkarakter toposzai; a „nemzeti táj” fogalma körül kialakult diskurzus; a szimbolikus, gondolati és érzelmi tájak a nemzeti identitás viszonyrendszerében; a táj és a benne élő lakosok – valamint a tájra utaló kiemelt ikonikus objektumok mint attribútumok – egzotizálásának, folklorizálásának, etnicizálásának, mitizálásának, nemzetiesítésének konstrukciós folyamatai a 19. és 20. század folyamán, a nemzeti aspirációk felizzásának dinamikus időszakaiban; a táj kisajátításának politikai vetületei;

- az utazás és turizmus néprajzi, antropológiai kutatása; a tájra, a népiségre és helyi kultúrára vonatkozó identitást erősítő autosztereotípiák és lokalitás teremtő gyakorlatok szerepe a kortárs turizmusipart segítő brandépítésben és örökségesítési folyamatokban.

A *Kalotaszeg, mint identitásrégió* című második fejezet (121.236 leütés) a kalotaszegi regionális identitás alakulásának sokváltozós történeti, társadalmi folyamatát vázolja fel, rámutatva az egyes korszakok lenyomatára a táji struktúra szerveződésében. Diakron időmetszetekben a „Kalotaszeg” elnevezés jelentése, terület- és csoportjelölő társadalomtörténeti tartalma változik. Mikortól jelenik meg, mi a gyökere a név használatának? Hogyan terjed ki, hogyan rajzolhatjuk meg – milyen értelmezési szándékok

mentén –a folytonosan változó térbeli, mentális és szimbolikus „határait”. Kik azok, akik csupán ismerik, neutrálisan használják, vagy másokra vonatkoztatva hivatkoznak rá, és kik azok, akik magukénak érzik, saját identitás-struktúrájuk részeként azonosulnak vele, és mint az önazonosságukat kifejező fogalmat használják? Kalotaszeg mikrotájainak önképe mikor, hogyan, milyen tényezők hatására alakul ki, erősödik meg és vajon találkozik-e a környező vidék közösségeinek konszenzusos jóváhagyásával? Mit tartanak a „kalotaszegiség” kritériumainak – ezek a szempontok mennyiben korrelálnak (vagy sem) bizonyos kulturális jegyek térbeli elterjedésével – és kiket tartanak a „megtestesítőinek”? A 2004-ben a témában megjelent, Balogh Balázzsal közösen írt *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól* című könyvünkben – amely az együtt kialakított és közösen végzett, a kapcsolathálókra rákérdező standard kérdőívvezésen alapuló, szisztematikus terepmunka analízisére, valamint a történeti, régészeti, nyelvészeti és művészettörténeti irodalom áttekintő összegzésére alapult – jómagam a történeti folyamatok elemzésére, a házasodási rendszer és a települések közötti hierarchia kérdéseire, valamint a terület belső struktúráltságára és diakron identitásváltozásaira vonatkozó szövegrészeket öntöttem formába. Ez a korábbi könyv ugyan részletezőbben, gazdagon adatolva és árnyaltan fejt ki a kérdéskör több aspektusát, azonban szükségesnek tartottam, hogy itt felvezetőként, elengedhetetlen „alapozásként” ezúttal tömörebben, feszesebben kiemeljem, súlypontoszam a legfőbb sarkalatos megállapításainkat, emellett újabb összefüggésekre is rávilágítsak és meghivatkozzam az azóta megjelent újabb irodalmat.

A fentiekkel, az identitásrégio alakulásával összefüggésben érdekel a „kalotaszegiség nimbuszának” létrejötte. *A Reprezentáció és reprezentativitás – A kalotaszegi népművészet*

„*felfedezésének*” *főbb hullámai* című harmadik, legfajsúlyosabb fejezetben (510.315 leütés) tág időintervallumban – az 1840-es évektől kiindulóan – járom körbe azt a komplex jelenségekört, hogy milyen tényezők hatására és milyen „forgatókönyv” mentén vált a jobbagysorból épphogy kiemelkedő Kalotaszeg a 19. és 20. század fordulójára a magyar nemzeti kultúra és nemzettudat ikonikus tájává? A regionális identitás idő- és térbeli alakulásával szorosan összefüggő kérdéskörként, a kalotaszegi táj és „népélet” iránt megnyilvánuló külső érdeklődés főbb korszakait, társadalmi kontextusát, az aktív, alakító szereplőket és azok retorikáját idézem fel. Érdekel, hogy kik és milyen képet konstruáltak a vidékről, ez a kép milyen kommunikációs csatornákon át hova jutott el – régiós, nemzeti és kontinentális léptékben – és ennek milyen visszahatása volt a modernizáció okozta belső akkulturációs folyamatokra, az azokra adott „válaszokra” és a helyiek identitásképzésére. Igyekszem megragadni, hogy az intenzív külső érdeklődés eredményeként milyen folklorizmus jelenségek jöttek létre, milyen többletjelentések, kiemelt szimbolikus értelmezések jelentek meg, hogyan emelkedett a „nemzeti táj” rangjára Kalotaszeg, és piedesztálra került „etalonként” hogyan járult hozzá magának a „népművészet” fogalmának a megformálásához. Kérdés az is, hogy a folyamat mennyiben korrelál a korabeli európai és kelet-közép-európai tágabb kontextus főbb trendjeivel, és miben fogható meg a „Kalotaszeg-jelenségnek” a térségünkre jellemző karaktere, valamint miben áll egyediségének „receptje”.

A mintegy 170-180 évnyi időtartam nyilvánvalóan túlságosan hosszú ahhoz – elemzésével kötetek sorát lehetne megtölteni –, semhogy Kalotaszeg „sikertörténetének” minden egyes korszakát, mozzanatát egyforma elmélyültséggel fejtsen ki. Bizonyos fontosabb csomópontokra jobban fókuszálok, részletesebben, gazdagabban adatolva rajzolom meg a képét egyes

korszakoknak, eseményeknek, szereplőknek, témáknak (például a gödöllői művésztelep alkotói, közülük is hangsúlyosan Körösfői-Kriesch Aladár Kalotaszeghez kötődő munkássága), vagy fejtek ki eddig ilyenformán még össze nem foglalt témákat (például a „svájci villa” hatás kérdése, a toronymotívum szimbolizmusa, vagy Kalotaszeg népzenekeutatójának első félévszázada), míg máskor csupán tömörebb, vázlatosabb összefoglalásokban emelek ki jellemzőket, tendenciákat. A tárgyalás struktúrája olyan, mint egy gyöngysor, amelyen a folyamatos futó, vékony szála felfűztem több nagyobb, kerekesebb gyöngyszemet. Elmélyültem, aprólékosan bontom ki az 1870–1920 közötti időszakot. Az 1920–1944 közötti korszak esetében már lendületesebb ívű áttekintéssel vázolok fel folyamatokat, vetek fel témákat. Az 1945–1990 közötti időszak esetében viszont inkább csak kérdésfelvetésként írok le néhány gondolatot, illetve a Nádamentéről adok egy vázlatos képet a szocializmus időszakában. (Ez utóbbi időszak a maga politika- és társadalomtörténeti sajátosságaival egy külön munka tárgya lehetne, önmagában is megálló, alapos kutatást igényelne, amit most nem tartottam feladatomnak elvégezni.)

A részletesebben kifejtett témaköröknél (például a Gyarmathy házaspár kortársi közegéről, vagy a gödöllői művészekről szóló alfejezeteknél) azonban minden látszólagos ismerőssége, feldolgozottsága ellenére el akartam kerülni azt, hogy az eddig is tudottak alapján „felmondjam a jól ismert leckét.” Arra törekedtem, hogy a sokféle ágazó, jól adatolt források, az eredeti, korabeli szövegek és az újabb szakirodalom integrálásával (nagy bibliográfiai háttérrel dolgozva), olyan árnyalt korrajzot alkossak, amely minden eddiginél tisztább és átfogóbb képet ad a vizsgált időszakról, emellett számos új kérdést vet fel, új altémát bont ki, új összefüggésekre világít rá. (Mindezt, mint említettem, olyan reprezentatív képanyaggal illusztrálom, amelynek zöme csak a 2023-ban kiadott, Balogh Balázssal közösen írt *Történeti idő és*

jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek egy emblemikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól című könyvünkben jelent meg először nyomtatásban.) Ugyanakkor a korrajz részleteinek kidolgozása rákényszerített arra, hogy gyakorta a megszokottnál hosszabb, akár a főszöveg terjedelmét közelítő jegyzetanyagban írjak meg leágazó témákat, amelyek a feszesebb gondolatmenetet szétvetették volna, mert az adatbőség bizonyos szintje fölött a főszöveg tovább már nem volt bővíthető.

A romániai rendszerváltozás óta eltelt közelmúltban és a jelenben a lokalitások belső világától elszakadó külső szimbolizációs folyamat Kalotaszeg esetében megint új szintet lépett: egyrészt – mint korábban is –, része az Erdély körül „versengő” nemzeti diskurzusnak, másrészt még kitágultabb nemzetközi kontextusban ragadható meg. Kérdés, hogy van-e ennek visszahatása, párbeszédbe lép-e – és ha igen, hogyan – a vidék belső folyamataival? A *Lépésváltás és léptékváltás a hagyományörzés módozataiban* című fejezetben (132.117 leütés) azt igyekszem megragadni, hogy Kalotaszegnek, mint a magyar népi kultúra emblemikus tájának a felfedezés-története és az imázsteremtés léptéke milyen muníciót ad a jelenben a tradicionális paraszti kultúra egyes szelektált kifejezéseinek a használatához, és hogyan járul hozzá a regionális identitás fenntartásához? A Kalotaszeg reprezentativitásával összefüggő komplex jelenségkörnek a részeként szükséges volt felvázolni bizonyos kortárs folklorizációs, szimbolizációs, fesztivalizációs folyamatokat, amelyek új fogalmak, tartalmak és jelenkori örökségesítési ambíciók és gyakorlatok kialakulásához, valamint a megőrzött/ reflektált/ újraértelmezett/ újrakonstruált „hagyomány” prezentálásának mai módozataihoz vezetnek. Kérdés, hogy a modernizáció, a globalizáció, a jelenkori mobilitási és demográfiai trendek, valamint a román és magyar nemzetépítés

kihívásainak kontextusában hogyan igyekeznek a kultúrahordozók (culture-bearers) reprezentáns aktoraira rámutatni, milyen reziliens válaszadási módokon próbálják a lokalitást és a régiót „újratemetni”, az ezzel összefüggő identitást táplálni (amely egyben átfedően az etnikus és nemzeti önazonosulás építésére is lehetőséget ad), valamint a kulturális örökséget kiaknázható erőforrássá alakítani a kultúragazdaság, a turizmus és a településfejlesztés számára.

A disszertáció végére került a fő témával ugyan lazább kapcsolatban lévő, de módszertani szempontból fontosnak tartott, epilógusnak szánt zárófejezet, amely a közel három évtizedes terepjelenlétünk kutatási történetét és tapasztalatait összegzi saját fotókkal gazdagon kísérvé, a *Jelenlét, kapcsolattartás és terepmunka módszerek a változó Kalotaszéken – a „maga kultúráját vizsgáló kutató” erdélyi terepen* címmel (110.760 leütés). A régióhoz fűződő személyes és kutatói viszonyt önreflexív módon bemutató írás egyrészt beszámol a saját terepmunka-gyakorlatunk általánosabb módszertani kérdéseket is felvető tanulságairól, másrészt tudománytörténeti, elméleti, módszertani keretbe helyezi a „saját kultúra” etnográfiai, etnológiai, antropológiai vizsgálatának kérdéseit. Többek között azt a kérdést próbálja meg körüljárni, hogy a három évtizedes, vissza-visszatérő jellegű, több színterű terepmunka során milyen interakciók alakulnak, alakulhatnak ki a vizsgált települések lakói és a kutató között. Bemutatom, hogy terepjelenlétnek milyen alkalmazott vetületei vannak, bonyolult oda-visszahatások révén milyen hatással lehet nemcsak a terep a kutatóra, hanem megfordítva, a kutató a terepre. Hogyan alakíthatja a kutató önmaga is a tájról alkotott képet és ez milyen felelősséggel jár. (A reflektált hagyomány témájához magam különleges, aktív, bizonyos szempontból „alakító” szerepből kapcsolodom, mint nagy léptékű, reprezentatív, Kalotaszeget kiemelten pozícionáló kulturális események kurátorának: például a

2013-ban Washington DC-ben rendezett kéthetes *Smithsonian Folklife Festival Hungarian Heritage – Roots to Revival* című, 1,2 millió látogatót vonzó programjának magyar kurátora, vagy az MMA „Kéz/Mű/Remek Népművészeti Nemzeti Szalon, 2018” kiállítás „szakmai és művészeti koncepcióért felelős kurátora” voltam.) Ez utóbbi téma, az alkalmazott, illetve „akció” etnográfia, antropológia kérdésköre összefügg a regionális kulturális örökség reprezentációjának módozataival és színtereivel, azok léptékével és visszautal a *Lépváltás és léptékváltás...* fejezetben tárgyalt problematikára.

Végezetül a disszertáció terjedelmének mintegy egytizedét a 112.504 leütésnyi *Irodalom* teszi ki.

Összegzően kijelenthető, hogy az értekezés árnyaltan vizsgálja a regionális csoport-, és identitásképzés történeti és kortárs folyamatainak eddig nem vizsgált különféle aspektusait, a régió behatárolásában szerepet játszó szempontokat. Új tudományos eredmény, hogy a disszertáns a reprezentáns táji csoportok eddigi kutatásához képest elmélyültebben, részletgazdagabban tárja fel a címben jelzett problematikát, a tájértelmezés, imázsteremtés, jelentésalkotás és identitásképzés konstrukciós folyamatait. Interdiszciplináris megközelítéssel, tág társadalom- és kultúrtörténeti kontextusban és nemzetközi összehasonlítással, összefoglaló igénnyel vizsgálja a híres történeti, néprajzi táj „sikertörténetének” összetett „forgatókönyvét”, a tájról konstruált toposzokat és az azokat formáló külső és belső tényezőket és aktorokat. Megragadja – többek között – annak az eszmetörténeti folyamatnak a modellszerűségét, amely kontextusát és logikáját illetően párhuzamba állítható más kiemelkedő jelentőségű európai példákkal: ahogyan a 19. század második felében és a 20. század elején egyes rurális vidékek a tényleges etnográfiai jelentőségükön túlmenően is többletjelentést,

kiemelt szimbolikus értelmezést kaptak, „nemzeti tájjá” váltak és beemelkedtek a nemzeti kultúra akkor formálódó tárházának rekvizitumai közé. A Kalotaszeg-imázs alkotóelemeinek sokrétű elemzése rámutat arra, hogy a sztereotipizálási folyamat során az egyes korszakok/csoportok nemzetépítéssel összefüggő aspirációi és narratívái milyen változó hangsúlyokat, árnyalatokat adtak a megrajzolt, „felmutatott” képnek. A disszertáció plasztikusan láttatja az érem másik oldalát is, azt, hogy milyen folyamatokat indít el, hogyan hat a kívülről konstruált kép és mögöttes jelentései a táj belső „világára”, a regionális identitásra és a „hagyomány” használatának alakulására. A kalotaszegi példa diakron metszetei a jelenkori folyamatokkal párhuzamba állíthatóan százszáz vagy éppen nyolcvan évvel ezelőtti modelljét adják – nyilvánvalóan a saját koruk társadalomtörténeti kontextusában – az erőforrássá válni tudó, gazdaságilag is kiaknázható imázsteremtésnek és a lokalitás termelésének.

Jelen mű, eredeti esettanulmányként egy modellszerűségében megragadott példa szempontgazdag analizését kínálja, amely témafelvetéseivel, értelmezési keretével és komplexitásával jelentősen hozzájárul a kurrens szakmai diskurzusokhoz (mint a polgári nemzetépítés szimbolikus, vetületei, jelképkalkotás, tájreprezentáció, nemzeti táj, népkarakter, a középosztály szerepe a népi kultúra képének, a háziipar és népművészet fogalmának megalkotásában, regionális identitás, folklorizmusok, revival, örökségesítés, stb.) Ugyanakkor egy olyan három évtizedes kutatómunka tapasztalatára épülő széles kontextusú szintézisnek, monografikus igényvel megírt összegzésnek fogható fel, amely hasonló volumenben eddig még nem készült magyar néprajzi tájról.

IV. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN KÉSZÜLT ÖNÁLLÓ ÉS
TÁRSZERZŐS PUBLIKÁCIÓK

FÜLEMILE Ágnes

- 1995 Strategies of Adaptation. (A Hungarian Region of Rumania since the Political Changes.) In: Korhonen, Teppo (ed.): *Encountering Ethnicities. Studia Fennica Ethnologica* 3. (Tampere), 98–105.
- 1996 Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi közösségben. Kalotaszentkirály és Zentelke ikerközség. *Regio – Kisebbség, Kultúra, Politika Társadalom*, 7. 1. 64–87.
- 2000 Kalotaszentkirály-Zentelke In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar Néprajz VIII.* 955–965. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2004 Kalotaszeg története, jellemzése. Magyarvista. A tánc és emléke Vistán. In: Martin György: *Mátyás István "Mundruc". Egy kalotaszegi táncos egyéniségvizsgálata.* (szerk. Felföldi László – Karácsony Zoltán), 49–59. Budapest: MTA Zenetudományi Intézet, Mezőgazda, Planétás, /Jelenlévő múlt./
- 2023 A kalotaszegi toronymotívum mint ikonikus építészeti jelkép. In: Ament-Kovács Bence – Eitler Ágnes (szerk.): *Örökségképzés, kulturális emlékezet, identitás.* Budapest: HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet 25–162.

BALOGH Balázs – FÜLEMILE Ágnes

- 1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Limes*, 4./ 1. 135–158.
- 1999 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. In: Balogh Béni (szerk.): *Kötődések Erdélyhez*, 263–285. Tata: Alfadat-Press.
- 2001 Adatok Kalotaszentkirály és Zentelke térszerkesztés előtti paraszti gazdálkodásához. In: Hála József – Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Számadó. Tanulmányok Paládi-Kovács Attila tiszteletére*. 145–156. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet.
- 2004 Erdőalja. Adalékok egy kevésbé ismert erdélyi kistáj meghatározásához. In: Borsos Balázs – Szarvas Zsuzsa – Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren, Feketén Varsánytól Rititűig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*. I. kötet. 365–390. Budapest: L'Harmattan. /Kultúrák Keresztútján./
- 2004 *Társadalom, tájszerkezet, identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Budapest: Akadémiai Kiadó. /Néprajzi Tanulmányok./
- 2004 Etnikai feszültségek a magyar-román egymásról alkotott képben. *Művelődés*, (Kolozsvár), 57./ 5. 23–26.
- 2005 Kalotaszegi adatok a romániai rendszerváltozás utáni egyéni gazdálkodásról. In: Schwarcz Gyöngyi– Szarvas Zsuzsa – Szilágyi Miklós (szerk.): *Utóparaszti hagyományok és modernizációs törekvések a magyar vidéken*. 219–228.

Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézet – MTA Társadalomkutató Központ.

- 2006 Turning inward or Forging New Ties: Social Strategies in Diaspora Communities on the Periphery of the Historical Hungarian Region of Kalotaszeg (Zona Călatei) in Transylvania. In: Balogh, Balázs – Ilyés, Zoltán (eds): *Perspectives of Diaspora Existence: Hungarian Diasporas in the Carpathian Basin – Historical and Current Contexts of a Specific Diaspora Interpretation and Its Aspects of Ethnic Minority Protection*. 187–226. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- 2007 Elzárkózás és kapcsolatkeresés. Szórványközösségek eltérő magatartásmodelljei egy nagy múltú erdélyi magyar táj, Kalotaszeg peremén. In: Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. 150–169. Budapest: Lucidus Kiadó.
- 2008 „... az utókor is borzadjon meg olvasásán! – A Kalotaszegi Egyházmegye Esperesi Hivatala 20. századi iratanyagának társadalomtörténeti tanulságai. In: Fülemile Ágnes – Kiss Réka (szerk.): *Történeti forrás – Néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei*. 361–393. Budapest: MTA Néprajzi Kutatóintézete, L'Harmattan, /Documentatio Ethnographica 23./
- 2012 Mapping Regional Structures as Outlined and Produced by a System of Marriage Ties. *Acta Ethnographica Hungarica*, 57./ 1. 91–126.

- 2016 „...Az utókor is borzadjon meg olvasásán!” In: Kovács Kurucz, János; Szalai, Erzsébet Ildikó (szerk.): *Kalotaszegi krónikácskák: Alsójárától Zsobokig*. 22–54. Sztána, Kolozsvár: Szentimrei Alapítvány Művelődés Egyesület.
- 2017 Adatok Kalotaszeg szórványosodásához a református iratanyagok tükrében (Magyargyerőmonostor a két világháború között). In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Aranyhíd: Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*. 295–303. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Erdélyi Múzeum Egyesület.
- 2019 Jelenlét, kapcsolattartás és terepmunka módszerek a változó Kalotaszegen. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Változó ruralitások. A vidékiség mai formái*. 31–60. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvek 45./
- 2020 Reprezentáció és reprezentativitás. Lépésváltás és léptékváltás a (kalotaszegi) hagyományörzés módozataiban. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.) *Ruralitás és gazdasági stratégiák a 21. században*. 19–61. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvek 47./
- 2020 *Társadalom, Tájszerkezet, Identitás Kalotaszegen. Fejezetek a regionális csoportképzés történeti folyamatairól*. Budapest: Akadémiai Kiadó, (E-book kiadás, <https://mersz.hu/balogh-fulemile-tarsadalom-tajszerkezet-identitas-kalotaszegen>)

- 2021 A „svájci villa” típusú építkezés divatjának hatása Kalotaszegen. In: Jakab Albert Zsolt – Vajda András (szerk.): *Vidékiség és vidékutatások a Kárpát-medencében*. 251–283. Kolozsvár: Kriza János Néprajzi Társaság. /Kriza Könyvek 48./
- 2021 Kalotaszeg. A népművészet felfedezése. *Rubicon*, 32./10-11. 88–107.
- 2022 Kalotaszeg – eine emblematische ungarische ethnographische Region (Kalotaszeg – egy emblemátikus magyar néprajzi táj). *Ungarn-Jahrbuch*, 37. 273–334.
- 2023 L’ “entreprise” de Malonyay. *Hungarian Studies*, 34./ 2. 1–19.
- 2023 *Történeti idő és jelenlét Kalotaszegen. Fejezetek egy emblemátikus néprajzi táj jelképpé válásának történeti, társadalmi folyamatairól*. Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, 658 p.

FÜLEMILE Ágnes – BALOGH Balázs

- 1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Néprajzi Értesítő*, LXXX. 151–172.
- 2004 An Emblematic Ethnographic Region in Transylvania (Erdély). Kalotaszeg in between Tradition and Modernity. *Hungarian Heritage*, 5./1-2. 56–73.

fulemile.agnes_192_24